

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.011>

УДК 314.146

JEL CLASSIFICATION: J13

С.Ю. АКСЬОНОВА

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

І.О. КУРИЛО

д-р екон. наук, проф.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com

ВІДКЛАДАННЯ НАРОДЖЕНЬ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛЬНИХ ПОКОЛІНЬ ЖІНОК

Характерною рисою змін у структурі народжуваності в сучасній Україні є зміщення народжень на порівняно старший репродуктивний вік. Проаналізовано відкладання народжень із подальшим їх надолуженням (рекуперацією) у старшому віці у когортах жінок України, які народились після 1965 р. Відкладання народжень у поколіннях 1970-х і початку 1980-х років народження проявляється у поступовому зниженні народжуваності у молодих матерів мірою переходу від старших когорт жінок до молодших. Дослідження здійснено з використанням напрацьованих дотепер методологічних підходів до аналізу змін у рівні і віковому профілі народжуваності в когортах (Т. Сobotка, К. Земан, Р. Лестаге, Т. Фрейка), при цьому вперше в Україні оцінено надолуження відкладених у молодому віці народжень (у тому числі за їх черговістю) у реальних когортах жінок за допомогою накопичених вікових коефіцієнтів народжуваності. Встановлено особливості репродуктивної поведінки жінок, які належать до різних когорт. Виявлено, що у поколіннях українських жінок, які народились наприкінці 1960-х та у 1970-х роках, мало місце співіснування двох явищ: ранньої народжуваності та відкладання народжень первістків. Оцінено відносні втрати у народжуваності через відкладання народжень у когорті жінок 1970 р. н. (у якій чітко представлено відкладання народжень, а динамічний ряд є більш повним) порівняно з референтною когортою (1965 р. н.). Також визначено структуру цих втрат за черговістю народження та ступінь компенсації даних відносних втрат завдяки надолуженню народжень у старшому віці. Виявлено такі особливості процесів відкладання та подальшого надолуження народжень в Україні у досліджених когортах жінок: зменшення періоду відкладання народження первістка в молодших когортах жінок у період поліпшення соціально-економічної ситуації; збільшення індексу рекуперації (надолуження) у когортах більш пізніх років народження; підвищення, мірою переходу від

© АКСЬОНОВА С.Ю., КУРИЛО І.О., 2018

ISSN 2072-9480. Демографія та соціальна економіка, 2018, № 3 (34): 11–25

старших когорт до молодших, темпів надолуження народжень, особливо у випадках народження дітей другої та третьої черговості. Зроблено висновки щодо поєданого впливу кон'юнктурних економічних факторів і соціокультурних змін довготривалої дії на процеси відкладання й подальшого надолуження народжень у когортах жінок України, які народились після 1965 р.

Ключові слова: народжуваність, материнство, середній вік матері при народженні дитини, реальні покоління, накопичена народжуваність, відкладання народження, індекс рекуперації, черговість народження, календар народжень.

С.Ю. Аксенова

канд. екон. наук, вед. науч. сотруд.
Институт демографии и социальных
исследований им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, г. Киев, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: svitlana_aksyonova@yahoo.com

І.А. Курило

д-р екон. наук, проф.
Институт демографии и социальных
исследований им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, г. Киев, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com

ОТКЛАДЫВАНИЕ РОЖДЕНИЙ В УКРАИНЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ РЕАЛЬНЫХ ПОКОЛЕНИЙ ЖЕНЩИН

Характерной чертой изменений в структуре рождаемости в современной Украине является смещение рождений на сравнительно старший репродуктивный возраст. Проанализирован феномен откладывания рождений в Украине с последующей их реализацией (рекуперацией) в старших возрастных группах женщин, родившихся после 1965 г. Откладывание рождений в когортах женщин 1970-х и начала 1980-х годов рождения проявляется в постепенном снижении детородной активности в молодом возрасте по мере перехода от старших к более молодым когортам. В исследовании использованы наработанные на данный момент методологические подходы к анализу изменений в уровне и возрастном профиле рождаемости в реальных поколениях (Т. Сobotка, К. Земан, Р. Лестаге, Т. Фрейка), впервые в Украине с помощью накопленных возрастных коэффициентов рождаемости оценено наверстывание отложенных в молодом возрасте рождений (в том числе по их очередности) в реальных когортах женщин. Рассмотрены особенности репродуктивного поведения женщин, принадлежащих к разным когортам. Выявлено, что в поколениях украинских женщин, родившихся в конце 1960-х – начале 1970-х гг., одновременно проявились два феномена: ранняя рождаемость и откладывание рождений первенцев. Оценены относительные потери в рождаемости откладывания рождений в когорте женщин 1970 г. р. (в которой четко представлено откладывание рождений на старший репродуктивный возраст, а динамический ряд более полон) по сравнению с референтной когортой (1965 г. р.). Определены структура этих потерь по очередности рождения и степень компенсации данных относительных потерь благодаря наверстыванию рождений в старшем возрасте. Выявлены особенности процессов откладывания и дальнейшего наверстывания рождений в Украине в исследованных когортах женщин: уменьшение периода откладывания рождения первенца в молодых когортах женщин в период улучшения социально-экономической ситуации; увеличение индекса рекуперации (наверстывания) в когортах более поздних годов рождения; повышение, по мере перехода от старших когорт к молодым, темпов восполнения рождений, особенно в случаях рождения детей второй и третьей очередности. На процессы откладывания и дальнейшей реализации рождений в когортах женщин Украины, родившихся после 1965 г., влияние оказывали как конъюнктурные экономические факторы, так и социокультурные изменения длительного действия.

Ключевые слова: рождаемость, материнство, средний возраст матери при рождении ребенка, реальные поколения, накопленная рождаемость, откладывание деторождений, индекс рекуперации, очередность рождений, календар рождений.

S. Yu. Aksyonova

PhD (Economics), Leading Scientific Worker
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com

I.O. Kurylo

Dr. Sc. (Economics), Prof.
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: iryna.kurilo2017@gmail.com

POSTPONEMENT OF CHILDBIRTH IN UKRAINE THROUGH THE PRISM OF COHORT WOMEN

The leading feature of changes in the structure of fertility in modern Ukraine is shifting parenthood to advanced reproductive ages. The article analyses the fertility postponement in Ukraine and subsequent recuperation (a compensatory fertility increase) at higher reproductive ages for the cohorts of women born after 1965. The postponement of births in the cohorts of the 1970s and early 1980s is manifested in the gradual decline of fertility at young ages from older cohorts to younger. The study was carried out using the methodological approaches to analysing changes in the level and cohort fertility age profile (T. Sobotka, K. Zeman, R. Leshtaeghe, T. Frejka). For the first time in Ukraine catching up in cohort fertility (including by birth order) is estimated using the cumulated fertility rates by birth order. In the course of our investigation we paid attention to features of reproductive behaviour of women belonging to different cohorts. It was revealed that in Ukrainian women cohorts born in the late 1960s and early 1970s two phenomena manifested themselves simultaneously: early fertility and the postponement of first childbirths. The paper estimates relative losses in fertility through the postponement of births in the cohort of 1970 (in which the postponement of births is clearly represented, and the cohort fertility dynamic is more complete) in comparison with the reference cohort of 1965. The structure of these losses by the order of birth, as well as the degree of their compensation due to catching up of births at older age were characterised also. The following peculiarities of the postponement of births and further recuperation in Ukraine in the studied cohorts of women are revealed: reduction in the period of delayed first births in younger cohorts during the period of improving social and economic situation; increase in the recuperation index (catching up) in younger cohorts; increasing pace of recuperation of births as the transition from older cohorts to younger, especially in cases of the birth of the second and third order children. It was also concluded that in Ukraine the processes of postponement and recuperation fertility in cohorts after 1965 depend on both opportunistic economic factors and long-term socio-cultural changes.

Keywords: *fertility, motherhood, the mean age at birth, cohort fertility, cumulated birth rate, postponement of childbirth, recuperation index, birth order, birth timing.*

Постановка проблеми та аналіз наявних досліджень. В Україні на динаміку календарної народжуваності в останні десятиріччя минулого і з початку нового сторіччя вплинули процеси відкладання народжень і подальша компенсація певної їх частини. Дослідження новітніх тенденцій народжуваності періоду незалежності в Україні лише побіжно торкалися теми відкладання народжень і подальшого компенсаторного їх надолуження в реальних поколіннях жінок, адже зміна вікової моделі народжуваності виразно проявилась у поколіннях, народжених у середині 1960-х рр., які здебільшого народжували в другій половині 1990-х рр. Трансформації моделі народжуваності в Україні суттєво сприяли такі фактори як поширення різних форм спільного проживання партнерів, зокрема тих, що не передбачають офіційної реєстрації шлюбу, поширеність ефективної контрацепції, зміни у сексуальній поведінці, відокремлення матримоніальної, сексуальної й репродуктивної поведінки.

З'ясувати особливості відкладання дітонароджень в Україні та дізнатися, якою мірою реалізуються у подальшому житті жінок тих чи інших поколінь відкладені народження, нас спонукали результати досліджень середнього віку матері при народженні дитини та характеристик народжуваності дітей другої та третьої черговості в реальних поколіннях в Україні, які показали, що саме зміщення народження дитини на старший вік матері (відкладання) відіграло вирішальну роль у підвищенні віку материнства [1, 2].

Диспути щодо пізнього материнства висвітлюють різні оцінки цього феномену, відображають як його переваги, так і недоліки. Серед позитивних моментів найчастіше вказують на те, що порівняно старші батьки здатні забезпечити своїм дітям кращі умови життя, створити надійніший фундамент і збільшити можливості нащадків у майбутньому. Однак пізнє материнство може сприйматися і як прояв ризикованої репродуктивної поведінки, що є небезпечною як для здоров'я матері, так і для дитини і неминуче призводить до багатьох медичних та психологічних проблем. У популярній літературі можна також зустріти звинувачення жінок у надмірній зацікавленості в кар'єрному зростанні на шкоду материнству, в безвідповідальності, корисливості чи ж егоїстичності. Висловлюється занепокоєння, що жінки занадто зухвало сподіваються на досягнення в сфері репродуктивних технологій, котрі нібито спроможні вирішити проблему зниження плідності жінки мірою підвищення фертильного віку. Адже за оцінками Г. Лерідон (Н. Leridon) «...вплив допоміжних репродуктивних технологій навіть за «екстремальних» сценаріїв може підвищити сумарну народжуваність не більше, ніж на 0,05 дітей у розрахунку на одну жінку» [3].

Відкладання народження дітей асоціюється із закономірностями другого демографічного переходу і часто слугує поясненням зниження народжуваності в умовних поколіннях. Ця ідея відображена в формулі Бонгаарка-Фіні (1998), яку використовують для коригування сумарного показника народжуваності для умовних поколінь (the current period parity specific TFRs). Однак Р. Лестаре (R. Lesthaeghe) звертає увагу, що у формулі не враховано подальше диференційоване надолуження відкладених народжень і при цьому порівняння когортних показників народжуваності (як за черговостями народження, так і для всіх черговостей разом) у різних країнах демонструє різні профілі компенсації відкладених народжень у старших вікових групах [4]. Так, зокрема, Нідерланди, Скандинавські держави, Франція і Бельгія є країнами, де кожна когорта відклала народження дитини на довше, ніж попередня, але вичерпані показники плідності (для реальних когорт) тут є досить сталими завдяки рекуператії в старшому віці практично всіх відкладених у молодості народжень. Середземноморські країни є прикладом того, що зниження показників вичерпаної плідності може продовжуватися доти, доки тенденція відкладати народження дитини не буде призупинена. Відтак диференційована рекуператія визначатиме сумарні показники народжуваності для умовних поколінь протягом перших двох десятиліть XXI століття [4].

Р. Лестаре і Л. Нідерт (R. Lesthaeghe and L. Niedert) запропонували у дослідженнях залучати індекс відкладання фертильності (*FPI*) [5] як відношення суми вікових коефіцієнтів народжуваності у жінок у віці понад 29 років до суми вікових коефіцієнтів народжуваності у жінок віком 20–29 років. Підліткова народжуваність у розрахунку індексу не враховується, оскільки вона являє собою зовсім іншу проблему та має іншу соціальну детермінацію. Відкладання жінками народжень на більш пізні періоди репродуктивного віку безпосередньо веде до збільшення середнього віку матері при народженні дитини. Крива індексу відкладання фертильності в цілому відповідає

змінам віку материнства, однак вони не є цілковито паралельними кривими: у певні роки має місце зближення їх траєкторій, або, навпаки, розходження. З одного боку, простота розрахунків дає змогу застосовувати індекс у дослідженнях постаріння материнства, з іншого, – виникає чимало питань щодо інтерпретації результатів, а також щодо вікової межі, за якою народження вже можна вважати «відкладеним», особливо у випадку диференційованого аналізу за черговостями народження.

На нашу думку, найбільш вдалим із наявних на сьогодні методів демографічного аналізу відкладених народжень є метод, розроблений Т. Соботкою, К. Земаном, Р. Лестаге, Т. Фрейкою (Т. Sobotka, К. Zeman, R. Lesthaeghe, Т. Frejka) і детально висвітлений у роботі «Відкладання і компенсаційне зростання народжуваності в реальних поколіннях: нові аналітичні та прогностичні інструменти та їх застосування» [6]. За цим методом відкладання і подальше надолуження народжень оцінюється за допомогою розрахованих накопичених вікових коефіцієнтів народжуваності для досліджуваних когорт, які порівнюють зі старшою когортою, прийнятою за базу для порівняння, тобто з референтною когортою. Зазвичай відкладання дітонародження вимірюється абсолютним або відносним зменшенням кумулятивного показника народжуваності в молодих вікових групах у порівнянні з референтною когортою за віковий інтервал, в якому відбувалося зниження, а подальше надолуження народжень вимірюється кумулятивною величиною абсолютного і відносного збільшення інтенсивності народжень у старшому віці, коли народжуваність у цих вікових групах зростає порівняно з референтною когортою. Інтегральним показником є індекс рекуперації (компенсації), який вимірює ступінь надолуження у старшому віці відкладених у молодшому віці народжень (цит. за [6]). Запропонований метод вивчає відкладання та надолуження народжуваності як сукупних понять, які нехтують індивідуальною мотивацією та причинами відкладання народження дитини на старший вік. Так, зниження народжуваності може бути пов'язано не лише із відкладанням народжень на старший вік, але й з переглядом репродуктивних планів у бік зменшення числа дітей у сім'ї. Зменшення накопичених народжень у молодому віці та підвищення їх чисел у старшому найчіткіше відображають відкладання і надолуження народжень саме у випадку, коли розглядаються перші народження.

Метою запропонованої роботи є з'ясування особливостей відкладання і подальшого надолуження народжень у реальних когортах жінок в Україні диференційовано за черговістю народження.

Уперше в нашій країні здійснено оцінку надолуження відкладених народжень у реальних когортах жінок за допомогою накопичених вікових коефіцієнтів народжуваності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відкладання народжень і надолуження народжень здійснено на статистичних даних про народжуваність умовних і реальних поколінь жінок з міжнародної Базы даних *Human Fertility Database (HFD)*, яку підтримує Інститут демографічних досліджень ім. Макса Планка (Німеччина). У дослідженні залучено наявні повні дані (тобто для всього інтервалу репродуктивних вікових груп 15–49 років) для поколінь, народжених до 1965 р., а також неповні дані про фактичну народжуваність молодших поколінь, включаючи когорту 1985 року народження.

Процес відкладання дітонародження в поколіннях 1970-х і першої половини 1980-х рр. народження проявився у поступовому зниженні від когорти до когорти народжуваності у жінок молодших репродуктивних вікових груп.

У роботі припускалося, що зниження народжуваності в молодому віці є проявом відкладання народження дитини, а підвищення народжуваності у старшому

віці є надолуженням народжень. Оскільки підвищення середнього віку матері при народженні дитини в Україні розпочалося з когорти 1966 р. народження, за референтну було прийнято когорту 1965 р. народження. Доволі відчутна у багатьох країнах диференціація народжуваності за черговістю народження спонукає саме до аналізу відкладання та надолуження народжень окремо за різними черговостями. Крім того, у дослідженні було використано не фіксований для всіх когорт і черговостей народження вік жінки, до якого мало місце відкладання народжень, а визначено *вік максимального накопиченого зниження народжуваності* для кожної когорти жінок і черговості народження дитини [6], що, на нашу думку, є найбільш об'єктивним і раціональним підходом.

Щоб «діагностувати» наявність феномену змін у календарі народжень та визначити, чи актуальна нині проблема відкладання та компенсації народжень для нашої країни, доцільно насамперед побіжно розглянути динаміку сумарної календарної народжуваності в Україні за різними черговостями народження принаймні у трьох варіантах:

- без коригування показника сумарної народжуваності,
- з його поправкою на календар народжень (*AdjTFR*),
- з урахуванням розподілу жінок у репродуктивному інтервалі за віком і за черговістю народжень (*parity-age (specific) TFR*).

Ці показники для першої й другої черговостей народження наведені на рис. 1 та 2. Для первістків значні відхилення сумарного показника народжуваності від показника, скоригованого на «ефект календаря народжень», засвідчують вагомий вплив вікової трансформації народжуваності. Починаючи з другої половини 1990-х рр. і дотепер, масове відкладання народжень первістків відчутно знижувало значення сумарного показника народжуваності. Натомість індекс народжуваності первістків з урахуванням віку матері та черговості народження дитини (*PATFR*) вже з 1992 р. перевищує сумарний показник народжуваності без коригування. Привертає увагу відносна стабільність *PATFR* для першої черговості в останні 10–12 років, практична відсутність зростання у цей період, що формувалась саме на хвилі зміщення початку дітородної діяльності на порівняно старший вік.

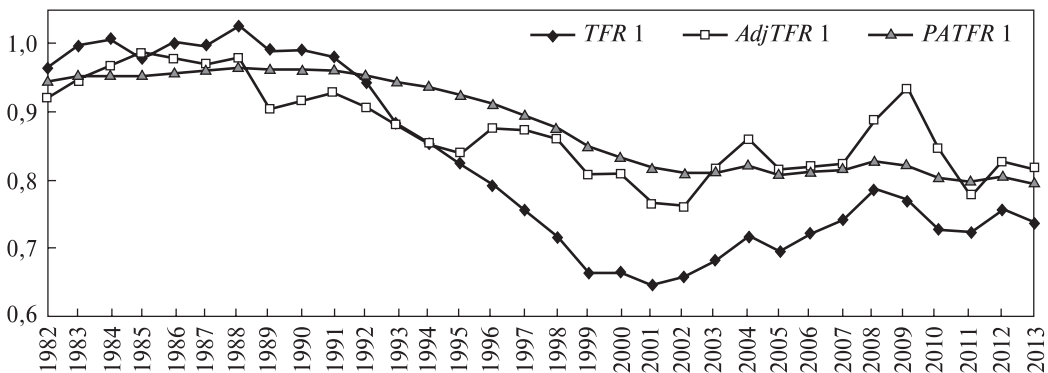

Рис. 1. Календарний сумарний показник народжуваності (*TFR*), скоригований показник з урахуванням «ефекту календаря» (*AdjTFR*) та індекс народжуваності з врахуванням віку й черговості (*PATFR*) для перших народжень, Україна, 1982–2013 рр.

Джерело: побудовано за даними *Human Fertility Database*.

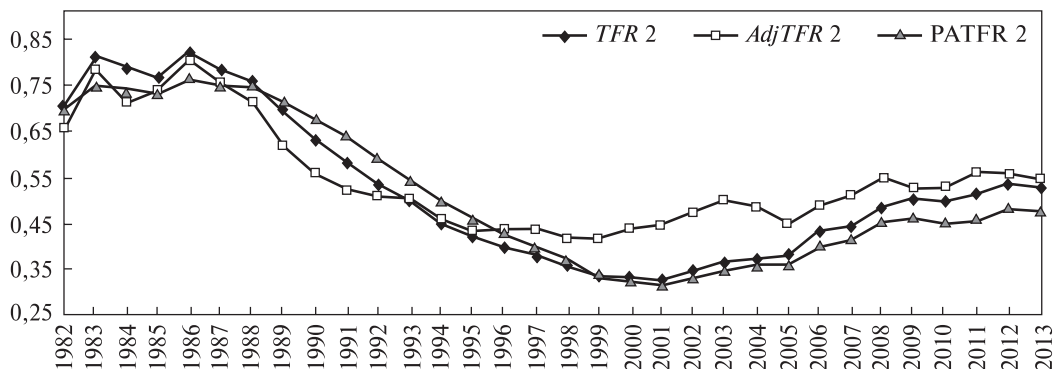

Рис. 2. Календарний сумарний показник народжуваності (*TFR*), скоригований показник з урахуванням «ефекту календаря» (*AdjTFR*) та індекс народжуваності з врахуванням віку й черговості (*PATFR*) для других народжень, Україна, 1982–2013 рр.

Джерело: побудовано за даними *Human Fertility Database*.

Рис. 3 показує, що в Україні молодші покоління жінок 1965–1975 рр. народження мали істотну дітородну активність у віці до 20 років. На цю обставину звертала увагу в дослідженнях змін інтенсивності дітородження у різних реальних когортах жінок В.С. Штешенко (V. Steshenko), акцентуючи увагу на тому, що у жінок, народжених у 1960–1980-х роках, «відбувався справжній бум ранніх народжень»: 1000 жінок когорт 1960–1970 років народження у середньому народжували 250 дітей, 1970–1980 рр. народження – 262 дитини [7, с. 15]. Накопичені числа народжень у наймолодшій репродуктивній групі жінок 1966–1974 рр. народження порівняно з жінками 1965 р. н. поступово зростали. І лише у жінок, народжених після 1980 р., дітородна активність у наймолодшому репродуктивному віці почала плавно знижуватися, хоча її рівень все ще перевищував той, що мав місце у поколіннях, народжених до Другої світової війни.

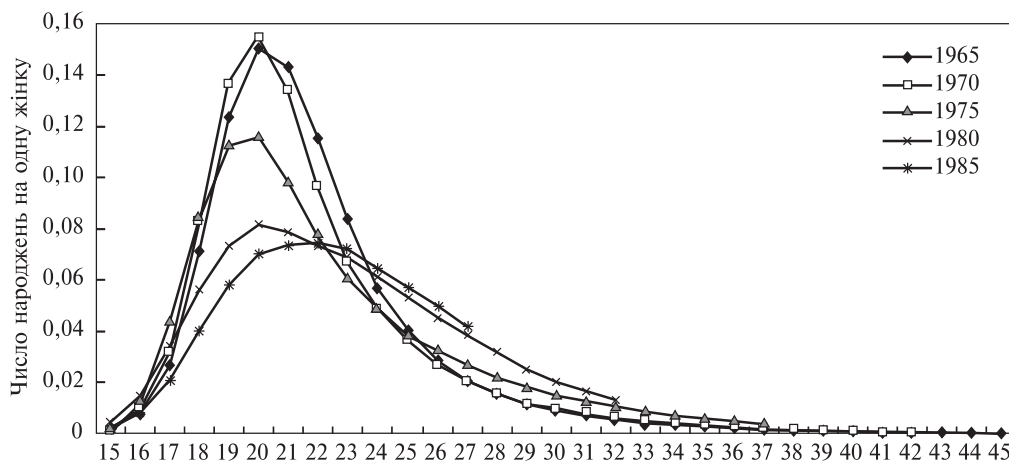

Рис. 3. Вікові коефіцієнти народжуваності первістків у когортах жінок 1965, 1970, 1975, 1980 і 1985 років народження в Україні

Джерело: авторські розрахунки за даними *Human Fertility Data*.

У поколіннях жінок кінця 1960-х та 1970-х рр. народження чітко спостерігаються два явища одночасно: раннє народження первістка і відкладання народжень у жінок віком 22–28 років. Тенденція ранньої народжуваності серед зазначених когорт посилювалась у когортах 1967–1974 рр. народження і змінила свій вектор у жінок, народжених вже після 1975 р., але й у когортах початку 1980-х рр. інтенсивність народжуваності наймолодшої фертильної групи перевищувала аналогічний показник у жінок 1965 р. народження, хоча й поступалася когортам 1970-х рр. народження.

Одночасно рання народжуваність первістків і відкладання народжень мало місце у Росії [8], Білорусі (жінки когорт 1975 і 1980 рр. народження), в Естонії (когорти 1970 і 1975 рр. народження). А от в Чеській Республіці та Нідерландах зростання середнього віку матері при народжуваності першої дитини не стримувалося сплеском ранніх народжень. Найімовірніше, що одночасна наявність двох зазначених явищ пов'язана із особливостями періоду соціально-економічних трансформацій у різних країнах, що вплинули на дітородну поведінку населення. Адже жінки, народжені наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр. вступили у найбільш активний дітородний період життя саме у 1990-ті роки, коли розгорнулася економічна криза. У цей період доволі поширеними були ранні шлюби, що, за тісних зв'язків матримоніальної й дітородної поведінки разом із пануванням стереотипу, що сім'ї не може бути без дитини, забезпечило когорті 1970 р. доволі значний накопичений (до 43 років) рівень народжуваності первістків, який мало поступається відповідному показнику у когорті 1965 р. н.

Цілком логічною видається думка, що «відносно висока народжуваність у жінок наймолодшого дітородного віку зберігалася у зв'язку з тим, що як у докризовий період, так й у роки кризи, молоді сім'ї формувалися і формуються значною мірою за рахунок матеріальної підтримки батьків» [10, с. 310]. Найімовірніше, у випадках, коли молоде подружжя могло розраховувати на допомогу старшого покоління, мало місце раннє дітонародження, а от молоді сім'ї, які вимушені були покладатися на власні зусилля, відкладали народження дитини до віку, коли хоча б почасти будуть вирішені проблеми здобуття освіти, працевлаштування, забезпечення житлом. До того ж у часи трансформацій посилюється диференціація (й, певною мірою, відбувається поляризація) населення за соціально-економічним статусом, а формування відкритого суспільства супроводжується тим, що в його різних групах неоднаковими темпами відбувається сприйняття нових норм та цінностей, по-різному вибудовуються модерні життєві стратегії (у тому числі в репродуктивній сфері), які базуються на особистій автономії та свободі вибору [4, 9].

Згадаймо також, що на початку 1990-х рр. зникає державне працевлаштування випускників вищих навчальних закладів. Відсутність гарантованого працевлаштування поряд із зменшенням кількості робочих місць, зростання безробіття, труднощі з пошуком роботи для молодих спеціалістів, які ще не мають досвіду роботи, спонукають до відкладання народження дитини. У цей же час зростають можливості вільного пересування за кордон і саме молодь найактивніше здійснює поїздки в інші країни з різними цілями: навчання, епізодичні заробітки, сезонні роботи, контракти на короткочасне і тривале працевлаштування, туристичні поїздки та відпочинок тощо. Такі переміщення збагачують світогляд і сприяють перегляду успадкованих від батьків і усталених раніше у суспільстві цінностей: щодо необхідності доволі раннього укладання шлюбу (ці настанови у сімейних осередках із найбільшим тиском були спрямовані на дівчат); щодо народження дитини неодмінно в перші роки шлюбу; непристойності спільного проживання без реєстрації шлюбу тощо. Модерні

уявлення «впали на благодатний ґрунт» саме у поколінні X (а всі розглянуті когорти належать до цього покоління), яке налаштоване сподіватися насамперед на власні сили, для якого надзвичайно важливою стає можливість реалізуватися, проявити самостійність тощо.

Абсолютне зниження кумулятивного числа народжень за період відкладання у молодому віці (на рис. 4 воно відповідає найнижчій точці у віці, до якого «максимально» знизилася народжуваність у досліджуваній когорті порівняно з референтною, й інтерпретується як число відкладених народжень у розрахунку на одну жінку) мірою переходу від старших до молодших когорт поступово збільшується. Наприклад, у когорті 1970 р. н. число відкладених народжень становило лише 0,02 на одну жінку (тут і далі порівняно з референтною когортою 1965 р.), у когорті 1975 р. – 0,12, у когортах 1980 і 1985 рр. н. масштабне відкладання народжень відбувалося до 24 років і досягло рівнів 0,24 і 0,30 відповідно (рис. 4).

Зменшення різниці між накопиченими числами народжень первісток у жінок старше 26 років референтної когорти 1965 р. і когорт початку 1970-х років народження свідчить про реалізацію серед останніх відкладених народжень саме у період певного поліпшення соціально-економічної ситуації в Україні. Мірою переходу до молодших когорт поширюється відкладання народжень, одночасно знижується вік, до якого це відкладання має місце: для когорт початку 1970-х рр. – це 28–29 років, для когорт середини 1970-х рр. – 26–27 років, для когорт кінця 1970-х і початку 1980-х рр. – 24–25 років.

Необхідно визнати, що часові ряди, для яких може бути розрахований індекс рекуперації (надолуження) відкладених народжень, будуть короткими через нестачу інформації щодо результатів репродуктивної поведінки жінок реальних поколінь щонайменше до 40-річного віку (40 років доволі часто використовується як прийнятний поріг для оцінок когортної народжуваності за відсутності повних даних). Однак, й за таких обставин індекс рекуперації, який вимірює ступінь надолуження у старших вікових групах жінок відкладених ними у молодому віці народжень,

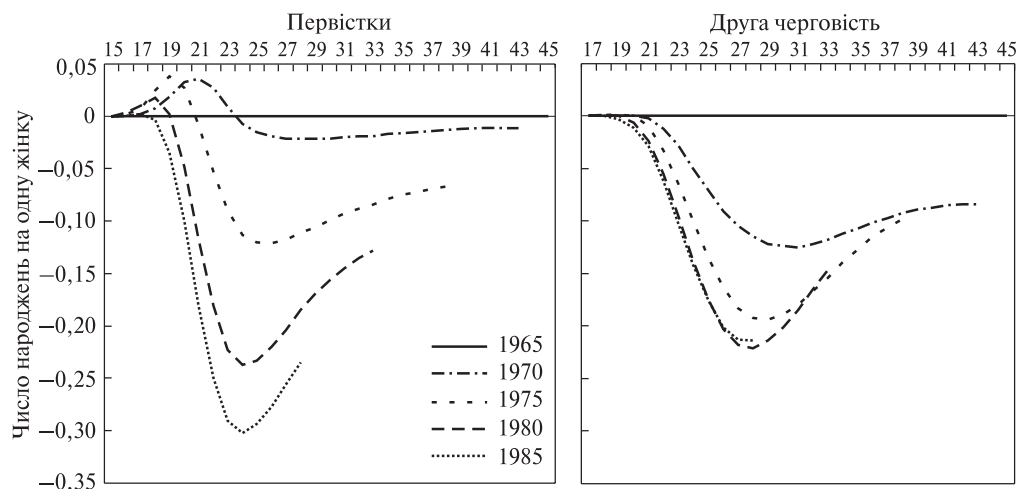

Рис. 4. Відмінності у накопичених вікових коефіцієнтах народжуваності у когортах жінок 1970, 1975, 1980, 1985 років народження у порівнянні з референтною когортою 1965 року народження в Україні

Джерело: авторські розрахунки за даними Human Fertility Database.

може бути розрахований лише для декількох когорт, в яких це відкладання було вираженим. У когортах 1971–1973 рр. лише третина відкладених у молодому віці народжень первістків була надолужена у старшому віці.

У когорті 1975 р. можна відстежити надолуження народжень лише до 38 років. В суто аналітичних цілях поряд із індексом рекуперації можна використовувати *індекс рекуперації до певного віку*, що розширює можливості аналізу статистичних даних за когортами, інформація за якими наявна на момент дослідження. У нашому випадку індекс рекуперації до 38 років перших народжень у когорті жінок 1975 р. народження становив 0,45, або 45 % перших народжень, відкладених у молодому віці, було компенсовано до 38 років. Ймовірно індекс рекуперації ще підвищиться по завершенню репродуктивного періоду в когорті жінок 1975 р. народження, але сподіватися на суттєве зростання не варто, оскільки частка первістків у жінок старше 38 років у загальній сукупності первістків у 2017 р. в Україні становила 1,6 %.

У когорті жінок 1980 р. н. відкладання народжень стає частішою практикою, але й надолуження відбувається дещо інтенсивніше: індекс рекуперації до 33 років (саме до цього віку є дані про народжуваність у зазначеній когорті жінок) за першими народженнями він досягав 0,46 дітей на одну жінку, тобто 46 % відкладених до 24 років народжень первістків були надолужені вже до 33-річного віку жінок цієї когорти. Нетривале відкладання народжень первістків і швидке надолуження, що спостерігається у жінок, народжених на початку 1980-х рр., найімовірніше, пов'язане і з реакцією на введення у 2005 р. вагомої грошової допомоги при народженні дитини в Україні.

У Польщі зміна репродуктивної поведінки у бік постаріння материнства проявилася, як і в Україні, у когортах жінок, народжених у другій половині 1960-х років (що слугувало підставою, щоб обрати цю країну для порівняння процесів відкладання і рекуперації народжень), втім тут сплеску ранньої народжуваності у когортах 1970, 1975 і 1980 рр. н. не спостереження (рис. 5). Повніші дані щодо когорти 1970 р. н. свідчать, що відкладання перших народжень на старший вік, з одного боку, ще

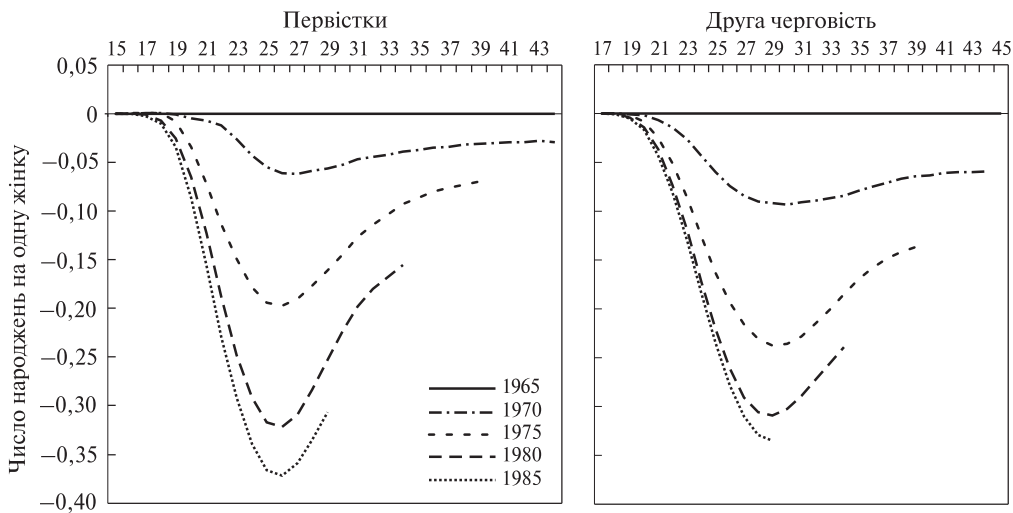

Рис. 5. Відмінності у накопичених вікових коефіцієнтах народжуваності у когортах жінок 1970, 1975, 1980, 1985 років народження у порівнянні з референтною когортою 1965 року народження в Польщі

Джерело: авторські розрахунки за даними Human Fertility Database.

не набуло масового характеру, а з іншого – лише половина відкладених народжень була надолужена у старшому віці. Жінки 1975 року народження у Польщі практикували відкладання народжень більшою мірою, ніж їх попередниці, і ніж їх ровесниці в Україні. До 39 років (останні дані про народжуваність у зазначеній когорті жінок) тут було компенсовано 64 % відкладених перших народжень.

У жінок когорт початку 1970-х рр. н. в Україні відкладання народження дітей другої черговості було більш вираженим порівняно з первістками (рис. 4, друга черговість). Однак, як було зазначено раніше, ця сукупність не є виключно «відкладеними» народженнями. Так, для жінок когорти 1970 р. абсолютне накопичене зниження за період відкладання народження другої дитини у молодому віці (у даному випадку це тривало до 31 року) становило 0,13 народжень на одну жінку, а величина накопиченого надолуження народжень від 31 року до 43 років ледве досягала 0,04 народжень на одну жінку, що свідчить про компенсацію лише третини народжень. Логічно припустити, що «некомпенсовані» народження характеризують збільшення у розглянутій когорті, порівняно із референтною, чисельності жінок, які вирішили обмежитися народженням лише однієї дитини, що підтверджується істотним зменшенням сумарного показника народжуваності за другою черговістю у когорті жінок 1970 р. н. порівняно з відповідним показником у когорті жінок 1965 р. (відповідно 0,48 і 0,57 дітей на одну жінку по досягненні 40 років), тоді як за сумарним показником народжуваності первістків для зазначених когорт жінок різниця була незначною (відповідно 0,92 і 0,93 дітей на одну жінку при досягненні 40 років).

У кожній наступній когорті масштаби відкладання народжень других дітей зростали, а надолуження розпочиналося після 30-річного віку. Жінки 1975 р. народження в Україні частіше відкладали народження другої дитини, але до 38 років надолужили майже половину відкладених народжень. Когорти жінок 1971–1973 рр. н. мають дуже близькі за значеннями сумарні показники народжуваності дітей другої черговості при досягненні жінками 40 років, і саме ці жінки порушили притаманну жінкам повоєнних поколінь тенденцію до стійкого зростання частки тих, хто народив до завершення активного репродуктивного періоду лише одну дитину, що засвідчує і певне підвищення у складі жінок 1971–1973 рр. частки тих, хто народив до 40 років дві або три дитини (рис. 6).

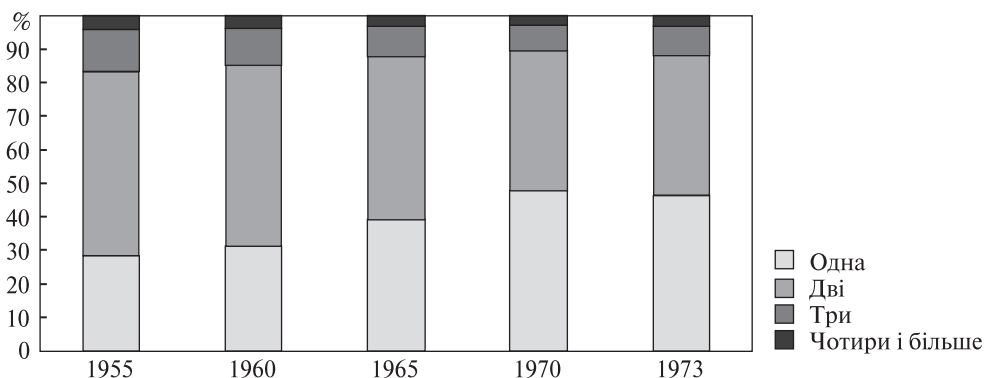

Рис. 6. Розподіл жінок 1955, 1960, 1965, 1970 та 1973 років народження, які мають дітей, за числом дітей, народжених ними до досягнення 40-річного віку, %

Джерело: побудовано за даними Human Fertility Database.

Вище вказано, що відкладені народження дітей другої черговості у когорті жінок 1970 р. надолужувалися у віці після 31 року. Це відповідає періоду певного покращання соціально-економічної ситуації в Україні на початку нового тисячоліття і відповідного підвищення впевненості майбутніх батьків у завтрашньому дні. Як вже зазначалось, реалізації дітородних планів також сприяло й надання державою вагомої грошової підтримки сім'ям при народженні дитини.

Якщо різницю між накопиченими числами народжень когорт жінок 1965 р. н. (базовою у нашому аналізі) та наступних розглядати як втрату, то можна відстежити, народження дітей яких саме черговостей відіграли у них основну роль. Так, для когорти 1970 р. н. 73 % «втрат» припадало на другу черговість народження (принаймні щодо народжень до 40 років). У попередніх когортах, для яких можна розглянути структуру втрат за черговістю народження (1967, 1968 і 1969 рр. н.) лівова частка «втрат» у народжуваності також відбулась за рахунок зменшення народжень других дітей, і, як результат, частка жінок, які народили за дітородний період дві дитини, стрімко зменшилася (від майже 49 % у когорті 1965 р. н. до 41,7 % – у когорті 1970 р. народження). У когортах 1971–1973 рр. у структурі втрат народжуваності (порівняно із рівнем народжуваності когорти 1965 р.) зростає частка первістків, зокрема, у жінок 1973 р. вона досягла майже 35 % загальних втрат.

У Чеській Республіці підвищення середнього віку матері при народженні дитини розпочалося у когорті жінок 1958 р. н. Порівняно із жінками 1957 р. н. втрати у народжуваності жінок молодших поколінь відбувалися переважно за рахунок народжень другої та третьої черговості, а от у когортах жінок, народжених на початку 1970-х рр., у структурі втрат різко зростає частка первістків. В Іспанії втрати за рахунок первістків і дітей другої черговості були майже однаковими, у сукупності в когортах, народжених на початку 1970-х рр. вони досягали 85–87 %.

Накопичене до 43 років (останні наявні дані) число народжень у когорті 1965 р. н. становило 1,67 народжень на одну жінку, відповідний показник у когорті 1970 р. народження був 1,56 дитини на одну жінку, тобто рівень народжуваності у молодшій когорті знизився на 6,6 %. Однак, якби не відбувалося надолуження відкладених народжень, то накопичене число народжень до 43 років у когорті 1970 р. було б ще нижчим. Ми припустили, що досягнувши максимального (за модулем) абсолютно-кумулятивного числа народжень за період відкладання у молодому віці, різниця між накопиченими числами народжень для наступних старших вікових груп досліджуваної та референтної когорти не змінювалася. Зважаючи на це припущення, ми розраховували нові накопичені числа народжень до 43 років у жінок когорти 1970 р. н. для кожної черговості окремо і для всіх черговостей народження разом. Сумарний показник виявився на 10,6 % нижчим, ніж рівень для 1965 р. Тобто, завдяки надолуженню народжень у старшому віці вдалося збільшити накопичене число народжень на 0,07 народжень на одну жінку.

Проаналізуємо масштаби надолуження відкладених народжень для когорти жінок 1975 р. н. за допомогою рис. 7. Зауважимо, що на сьогодні є можливість відстежити зазначені процеси до 38-річного віку жінок цієї когорти, тому результати не є остаточно точними, але допоможуть сформулювати уявлення щодо основних тенденцій. Рис. 7 демонструє відмінності у накопичених числах народжень за черговостями народження у когорті 1975 р. н. порівняно із референтною когортою 1965 р. н. в Україні.

На відміну від когорти жінок 1970 р. н., у когорті 1975 р. н. чітко простежується відкладання народжень первістків, а відкладання дітей другої черговості народження стало ще виразнішим. За відсутності рекуперації крива після точки максимального

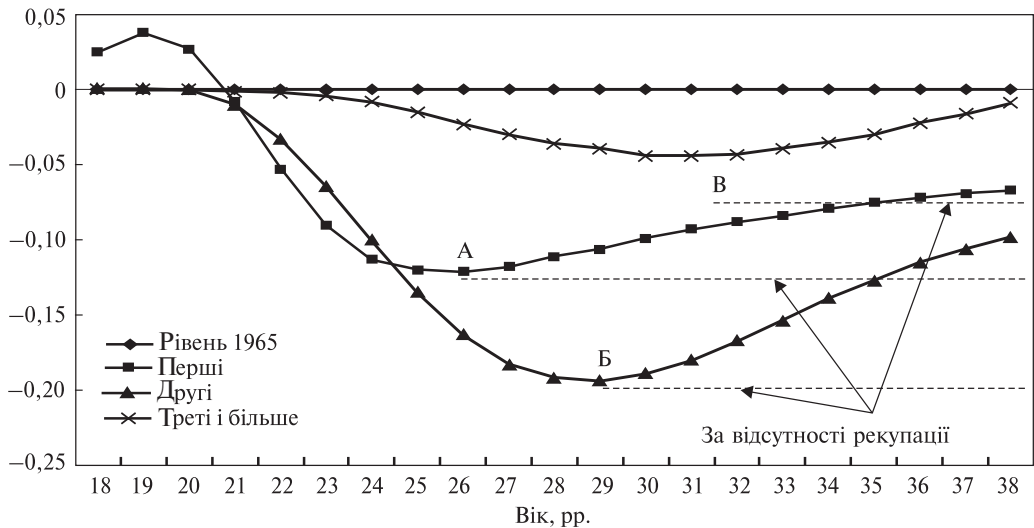

Рис. 7. Відмінності у накопичених числах народжень у когорті жінок 1975 р. н. порівняно з референтною когортою 1965 р. н. в Україні

Джерело: побудовано за даними Human Fertility Data.

кумулятивного зниження народжуваності не піднімалася б: на графіку точка А відображає максимальне зниження кумулятивної народжуваності первісток і показує, що відкладання народжень мало місце переважно до 26 років, після цієї точки крива йде угору і вказує на реалізацію відкладених народжень; точка Б – максимальне зниження кумулятивної народжуваності дітей другої черговості, що стало результатом відкладених до 29 років народжень, а наступний доволі стрімкий підйом кривої свідчить про надолуження частини відкладених народжень жінками цієї когорти вже після 30 років. Завдяки надолуженню відкладених народжень накопичене до 38 років число народжень у когорті 1975 р. н. досягало не 78,2 % рівня референтної когорти, а 89,4 %, і порівняльні втрати народжуваності у розрахунку на одну жінку стали вдвічі меншими.

Розміри відкладень народжень дітей третьої та наступних черговостей народження можна оцінити не більше ніж у 0,05 народжень на одну жінку. Інтенсивність відкладання збільшувалася від когорти 1965 р. н. до когорти 1975, а от у жінок 1980 р. н. наявні дані свідчать про поступове зменшення відкладання. Втім, для жінок 1970 р. н. лише половина відкладених у молодому віці народжень дітей третьої та наступних черговостей була реалізована у середньому і старшому репродуктивному віці. У когорті 1975 р. н. до 38 років було надолужено майже 80 % відкладених до 32 років народжень третьої та наступних черговостей, а накопичене до 38 років число таких народжень мало відрізняється від показника для старшої когорти 1965 р. До речі, у когорті 1973 р. н. частка жінок, яким вже виповнилося 40 років, котрі мають трьох дітей або більше, була майже такою ж, як й серед жінок 1965 р. н.

Висновки. Сучасна трансформація народжуваності в Україні характеризується переходом до моделі, невід’ємною рисою якої є відкладання народження дітей на старший репродуктивний вік. Проаналізовані траєкторії відкладання народжень і їх надолуження (рекуперації) за черговістю народження у реальних поколіннях жінок, народжених у 1970-х і початку 1980-х років, свідчать про певні відмінності у стра-

тегіях репродуктивної поведінки жінок зазначених когорт. Однак усі вони належать до покоління Х і порівняно з попереднім поколінням *Baby Boom* характеризуються індивідуалізмом, більшими можливостями вибору, прагненням навчатися, поінформованістю та всебічною обізнаністю, нетривіальністю поглядів, прагматизмом, прагненням до гендерної рівноправності, що пояснює, чому заміна практики ранньої народжуваності на відкладання народження дитини на старший вік в Україні стала можливою саме у цьому поколінні.

У жінок, народжених наприкінці 1960-х та у першій половині 1970-х рр., чітко простежуються два явища одночасно: раннє народження первістка й відкладання народжень. Жінки, народжені на початку 1970-х рр., вирізняються значним обсягом відкладених народжень дітей другої черговості, тоді як відкладання народжень первістків та дітей третьої й наступних черговостей народження були несуттєвими. У когортах середини 1970-х рр. н. відкладання перших і других народжень стають масштабнішими, водночас зростають обсяги надолуження відкладених народжень. Найвні дані про когорти кінця 1970-х – початку 1980-х рр. показали, що відкладання народжень первістків стало поширенішим за відкладання народжень дітей другої черговості. Водночас надолуження відкладених народжень будь-якої черговості відбувалося вищими темпами, ніж це мало місце у старших когортах. Однак відкладені народження в усіх розглянутих когортах реалізуються лише частково, що зумовлює зменшення кумулятивної когортної народжуваності.

Особливості відкладання народжень і ступінь їх надолуження в Україні певною мірою знаходяться під впливом економічних факторів (насамперед, рівня добробуту), оскільки чітко прослідковується зменшення періоду відкладання народження первістка в молодших когортах жінок у період певного поліпшення соціально-економічної ситуації, поряд із цим зростає індекс рекуперації (надолуження) та темпи надолуження народжень, особливо у випадках другої та третьої черговості народження.

Однак виключно дією економічних чинників не можна пояснити зростання масштабів відкладання народжень у молодших когортах, розбіжності щодо ступеня та темпів надолуження відкладених народжень різних черговостей. Скоріше за все, у цьому проявляється вплив соціокультурних факторів – трансформації системи норм та цінностей, сімейних відносин, підвищення рівня освіти тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Курило І.О.* Народження других та третіх дітей в Україні: реальні та умовні покоління жінок // Демографія та соціальна економіка. – 2018. – № 2 (33). – С. 38–52. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.038>
2. *Аксьонова С.Ю.* Середній вік матері при народженні дитини: чи можлива реверсія?// Демографія та соціальна економіка. – 2018. – № 2 (33). – С. 53–66. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.053>
3. *Leridon H.* Effects of first birth postponement and assisted reproductive technology on completed fertility // IUSSP news magazine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niussp.org/article/effects-of-first-birth-postponement> (дата звернення: 20.09.2018).
4. *Lesthaeghe R.* The Unfolding Story of the Second Demographic Transition // Population Studies Center Research Report. – 2010. – P. 10–696.
5. *Lesthaeghe R., Neidert L.* The Second Demographic Transition in the United States: Exception or Textbook Example? // *Popul Dev Rev.* – 2006. – 32. – P. 1–31.
6. *Sobotka T., Zeman K., Lesthaeghe R., Frejka T.* Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application // *European Demographic Research Papers.* – 2011. – 2. – 86 с.

7. Стешенко В.С. Когортна народжуваність і плідність у жінок України // Демографічні дослідження. – Вип. 25. – Київ, 2003. – С. 9–33.
8. Фрейка Т., Захаров С. Эволюция рождаемости в России за полвека: оптика условных и реальных поколений // Демографическое обозрение. – 2014. – № 1 (1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-rozhdaemosti-v-rossii-za-polveka-optika-uslovyh-i-realnyh-pokoleniy> (дата звернення: 20.09.2018).
9. Кurylo I.O. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації / Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2006. – 472 с.
10. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / Інститут економіки НАН України; за ред. В.С. Стешенко. – Київ, 2001. – 560 с.

REFERENCES

1. Kurylo, I.O. (2018) Narodzhennia druhykh ta tretikh ditei v Ukraini: realni ta umovni pokolinnia zhinok [Birth of the second and third children in Ukraine: real and conditional generations of women]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2(33), 38-52 [in Ukrainian] - doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.038>.
2. Aks'onova, S.Yu. (2018) Serednii vik materi pry narodzhenni dytyny: chy mozhlyva reversiia? [The average age of a mother at birth is possible reversal?]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2(33), 53-66. [in Ukrainian] - doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.053>.
3. Leridon, H. (n.d.). Effects of first birth postponement and assisted reproductive technology on completed fertility. *IUSSP news magazine*. niussp.org. Retrieved from <http://www.niussp.org/article/effects-of-first-birth-postponement>
4. Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population Studies Center Research Report*, 10-696.
5. Lesthaeghe, R., & Neidert, L. (2006). The Second Demographic Transition in the United States: Exception or Textbook Example? *Popul Dev Rev*, 32, 1-31.
6. Sobotka, T., Zeman, K., Lesthaeghe, R., & Frejka, T. (2011). Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application. *European Demographic Research Papers*, 2. Vienna Institute of Demography.
7. Steshenko, V.S. (2003). Kohortna narodzhuvanist i plidnist u zhinok Ukrainy [Cohort fertility and fertility in women of Ukraine]. *Demohrafichni doslidzhennia - Demographic research*, 25, 9-33 [in Ukrainian].
8. Frejka, T., & Zakharov, S. (2014). Evoliutsiia rozhdzaamosti v Rossii za polveka: optyka uslovykh y real'nykh pokoleniy [The evolution of fertility in Russia for half a century: optics of conditional and real generations]. *Demohrafycheskoe obozrenye - Demographic review*, 1 (1). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-rozhdaemosti-v-rossii-za-polveka-optika-uslovyh-i-realnyh-pokoleniy> [in Russian].
9. Kurylo, I.O. (2006). Sotsialno-ekonomichna struktura naselennia: evoliutsiia, suchasnist, transformatsii [Socio-economic structure of the population: evolution, modernity, transformation]. NAN Ukrainy. Instytut demografii ta sotsialnyh doslidzen im. M.V. Ptoukhy. Kyiv : IDSD [in Ukrainian].
10. Steshenko, V.S. (Eds.). (2001). Demohrafichna kryza v Ukraini. Problemy doslidzhennia, vytoky, skladovi, napriamy protydii [Demographic crisis in Ukraine. Problems of research, sources, components, directions of counteraction]. NAN Ukrainy. Instytut ekonomiky. Kyiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018